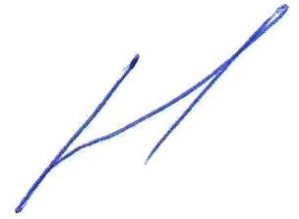

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО**

КУЧУК АНДРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 34.01+340.115.7

**ФЕНОМЕН ПРАВОВОГО ПОЛЦЕНТРИЗМУ:
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ І МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора
юридичних наук**

Івано-Франківськ – 2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України

Науковий консультант доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України, заслужений юрист України
Ярмиш Олександр Назарович,
Інститут законодавства Верховної Ради України,
головний науковий співробітник

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України, заслужений юрист України

Скрипнюк Олександр Васильович,
Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України,
заступник директора з наукової роботи;

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
Гусарев Станіслав Дмитрович,
Національна академія внутрішніх справ,
перший проректор;

доктор юридичних наук, доцент
Скоморовський Віталій Богданович,
Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права

Захист відбудеться «30» червня 2017 р. о 9 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 20.149.01 в Івано-Франківському університеті права імені Короля
Данила Галицького за адресою: 76018, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Івано-Франківського університету
права імені Короля Данила Галицького за адресою: 76018, м. Івано-Франківськ,
вул. Є. Коновальця, 35

Автореферат розісланий «24» травня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Р.В. Зварич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Починаючи з другої половини ХХ ст. глобалізація втрачає імпліцитний характер і на сьогодні являє собою об'єктивний процес, що детермінує зміни соціальної взаємодії. На державно-правову сферу значно впливають інтеграційні процеси, адже епоха постмодерну, виступаючи деконструктом цінностей і авторитету будь-якої, передусім публічної, влади зумовлює необхідність, по-перше, переосмислення фундаментальних засад державотворення, зокрема таких категорій як суверенітет, суспільний інтерес, закон та ін. (які набули нових конотацій); по-друге, переоцінки інструментальних можливостей права. Контамінацією указаних напрямів є сфера прав людини, на якій теж позначилися процеси глобалізації та інтеграції.

Статистика звернень до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) указує, що протягом останніх трьох років їх кількість зростає (кількість звернень у справах проти України зростає протягом останніх 5 років). Ця тенденція пов'язана із відстоюванням державами національних інтересів, прагненням публічної влади зберегти суверенітет, конструюванням відчуття приналежності до певної соціальної групи, що аподектично спричиняє процеси регіоналізації.

За даними міжнародної організації Freedom House уже шість років поспіль скорочується свобода доступу до мережі інтернет. Навіть у державах з демократичним режимом публічна влада приймає закони, які обмежують право на приватність. Однак, найбільшу стурбованість викликають авторитарні держави, у яких влада використовує закони про боротьбу з корупцією для притягнення до відповідальності дописувачів про демократію, релігію чи права людини. Сфера заборон визначається окремою державою.

Подібну оцінку, висловивши глибоке занепокоєння впливом посилюючої нерівності як в межах держави, так і між ними на стан у сфері забезпечення прав людини, надав Генеральний секретар ООН у доповіді про роботу організації у 2016 році, зазначивши, що найбільш поширеними є проблеми расової дискримінації, ксенофобії і нетерпимості. Спостерігається зневажливе ставлення до обов'язків щодо захисту прав людини і до базових принципів міжнародного гуманітарного права в умовах конфліктів у різних частинах світу.

Ці тенденції є фактором необхідності парадигмальних змін у правничій науці, зокрема вітчизняній, яка багато у чому залишається формалізованою і догматизованою. Особливо це стосується загальнотеоретичної науки, яка виконує методологічну і пропедевтичну функції. Полікультурність соціуму, що проявилась чітко на фоні глобалізації, релятивізм прав людини зумовлюють розгляд права не як прескриптивного тексту, а як соціокультурного явища; відсутність єдиного підходу до змісту права, прав людини навіть у межах Європи дозволяє зробити висновок про неуніверсальний характер права, який проявляється і в існуванні

різних підходів до розуміння права, різного сприйняття правових явищ, що можуть позначатися одним і тим же терміном. Зазначене, крім іншого, зумовлює необхідність вироблення методології пізнання права інших цивілізацій (культур).

Окреслена проблематика має не лише теоретичний, але і практичний характер, адже розуміння сутності глобалізаційних та глокалізаційних процесів, чітке усвідомлення правових засад, відповідно до яких вони відбуваються, дозволяє бути їх суб'єктом, а не об'єктом, використовувати їх позитивні наслідки, що у інформаційному суспільстві є пріоритетом.

Питаннями взаємозв'язку глобалізації та права, окремими аспектами неуніверсальності права, прав людини займалися такі зарубіжні науковці і мислителі як Ф. Ауманн, Ю. Бегунов, У. Бек, Дж. Белл, П. Бергер, В. Бернхем, З. Бжезинський, К. Вайлерт, Н. Вороніна, Р. Давид, Р. Дарендорф, М. Доган, Дж. Донеллі, Г. Ерман, Л. Зідентоп, Ж. Карбоньє, М. Кастельєс, В. Карташкін, Г. Кельзен, О. Лайсе, Р. Леже, А. Лукашев, О. Лукашева, М. Маклюєн, Р. Макридис, Ж. Марітен, М. Марченко, К. Мурза, Д. Пелассі, А. Пониделко, С. Пракаш, Дж. Рац, Ж. Ревель, О. Романов, А. Саїдов, П. Сандевуар, П. Сорокін, Ю. Тихомиров, Е. Тоффлер, А. Уотсон, Р. Уолкер, П. Фітджеральд, Ф. Фукуяма, С. Хантингтон, Дж. Хурст, К. Цвайгерт, Ф. Шауер, Ф. Шлейермахер, О. Шпенглер та ін.

Теоретичним підґрунтям дослідження неуніверсальності права, у тому числі і у методологічному аспекті, став доробок таких вітчизняних науковців як М. Баймуратов, Х. Бехруз, В. Боняк, С. Гусарєв, Л. Добробог, В. Журавський, О. Зайчук, М. Кельман, М. Козюбра, О. Копиленко, В. Костицький, М. Костицький, О. Кресін, О. Крупчан, Д. Лук'янов, Л. Луць, С. Максимов, О. Мережко, О. Мироненко, Л. Наливайко, Ю. Наріжний, Н. Оніщенко, П. Рабінович, І. Сердюк, Л. Синюта, І. Ситар, О. Скрипнюк, О. Совгіря, С. Стеценко, О. Талдикін, О. Тихомиров, В. Цветков, М. Цвік, О. Чорнобай, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, О. Ярмиш та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до Концепції Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (схвалена Законом України від 21 листопада 2002 року № 228-IV), Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016-2020 роки (у межах напряму «Світоглядні та методологічні проблеми праворозуміння, підвищення правової свідомості та правової культури в контексті глобалізації та євроінтеграції»), загальноуніверситетської теми наукових досліджень Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ на 2015-2017 роки «Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування» (реєстраційний номер 0112U003550).

Мета і задачі дослідження. *Метою* роботи є розробка науково-обґрунтованої концепції правового поліцентризму з акцентом на загальнотеоретичному та методологічному його аспектах.

Досягнення цієї мети зумовлює необхідність розв'язання таких *задач*:

- визначити стан наукового дослідження правового поліцентризму як вітчизняними, так і зарубіжними мислителями і правниками;
- з'ясувати методологію пізнання права як соціокультурного, неуніверсального явища;
- окреслити особливості наукового пізнання правових явищ;
- розкрити зміст поняття «методологія наукового пізнання права», визначити структуру методології пізнання правових явищ;
- з'ясувати місце правового поліцентризму в структурі методології правознавства;
- визначити і охарактеризувати типи розуміння права як прояву правового поліцентризму;
- розкрити зміст концепцій права в ідеалістичній епістемології;
- охарактеризувати концепції права в емпіричній епістемології;
- визначити тенденції правової інтеграції як складової сучасних глобалізаційних процесів;
- охарактеризувати правову цивілізацію (культуру) як результат соціокультурності права, обґрунтувати дефініцію категорії «правова цивілізація»;
- з'ясувати універсальні та регіональні аспекти прав людини.

Об'єктом дослідження є правовий поліцентризм.

Предметом дослідження є загальнотеоретичний і методологічний аспекти феномену правового поліцентризму.

Методи дослідження. Дослідження феномену правового поліцентризму здійснено з використанням системи принципів, підходів і методів пізнання правових явищ.

В основу гносеології предмету дослідження покладено принципи об'єктивності, всебічності й повноти, що забезпечили достовірність отриманих результатів.

Зважаючи на іманентність праву тісного взаємозв'язку з іншими соціальними явищами та динамічності було використано діалектичний і синергетичний підходи, що дозволили здійснити дескрипцію плюралізму розуміння права як прояву правового поліцентризму, визначити тенденції правової інтеграції як складової сучасних глобалізаційних процесів, з'ясувати універсальні та регіональні властивості прав людини (розділи 3 і 4). Використання аксіологічного, герменевтичного і феноменологічного підходів, зумовлене соціокультурною природою права, уможливило характеристику типології розуміння права та

основних концепцій права, висвітлення правового поліцентризму в умовах правової інтеграції і глобалізації (розділи 3 і 4).

Серед методів пізнання правових явищ було використано такі формально-логічні методи, як аналізу і синтезу – за допомогою яких було виокремлено ознаки понять «правова цивілізація» і «правовий поліцентризм», проведено типологію розуміння права, сформульовано дефініції вказаних загальнотеоретичних понять, а також сформульовано висновки до розділів та загальні висновки; дедуктивний та індуктивний методи дозволили провести дескрипцію концепцій права в ідеалістичній та емпіричній епістемології, а також з'ясувати універсальні та регіональні властивості прав людини. Метод моделювання дозволив обґрунтувати авторську концепцію правового поліцентризму та правових цивілізацій. За допомогою порівняльного та логіко-семантичного методів були з'ясовані особливості змісту концепцій розуміння права, та універсальні / регіональні властивості прав людини, спільні риси та відмінності у підходах до розуміння права, а також категорій, що утворюють понятійний апарат теорії правової системи.

Принцип правового поліцентризму, необхідність використання якого під час компаративних досліджень правових явищ обґрунтована автором, дозволив охарактеризувати феномен неуніверсальності права в умовах правової інтеграції та глобалізації.

Емпіричну основу дослідження склали окремі міжнародно-правові договори з прав людини, рішення Європейського суду з прав людини, а також національних судів, у яких знайшла відображення проблема універсальності/регіональності права та інших правових явищ.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній правничій науці комплексним дослідженням, у якому висвітлено феномен правового поліцентризму, зокрема його загальнотеоретичний і методологічний аспекти.

У результаті дослідження одержано нові теоретичні положення, що зумовлюють наукову новизну, зокрема:

уперше:

– доведена необхідність інтенції правових явищ крізь призму правового поліцентризму, що детермінує визначення його як фактора амбівалентності глобалізаційних (інтеграційних) та глокалізаційних процесів;

– обґрунтована необхідність впровадження до структури методологічних принципів пізнання правових явищ принципу правового поліцентризму під яким слід розуміти керівну, основоположну ідею, що має найвищу імперативність у процесі пізнання предмета дослідження і спричиняє необхідність урахування природи права, яке розглядається як соціокультурний феномен, зміст якого

відрізняється у кожній з культур (цивілізацій) і має амбівалентну природу. Аргументована необхідність застосування цього принципу не лише загальнотеоретичною юридичною наукою, але і галузевими, зокрема конституційним правом, кримінальним правом, цивільним правом;

– обґрунтовано положення про притаманну компаративним дослідженням іманентність детермінованості використання методологічного комплексу, що включає в себе синергетичний, аксіологічний, феноменологічний і герменевтичний підходи та сприяє запобіганню стереотипізації правових явищ різних правових культур, яка, у свою чергу, є фактором сентенції західної правової традиції;

– запропонована типологізація пізнання права на наукове і соціокультурне з акцентуалізацією на тому, що перебільшення наукової складової права робить процес його пізнання безкінечним, адже право має властивість соціокультурності, є елементом культури відповідного «уявного товариства» (imagined communities), а культура і явища культури не пізнаються суто науковим інструментарієм, а також типологія розуміння права за критерієм пов'язаності / непов'язаності права з прескриптивним текстом на державницький і природний підходи;

– доведено необхідність пізнання права та інших правових явищ, з огляду на діалектичний взаємозв'язок різних форм пізнання, що носять дискретний характер;

– обґрунтовано та сформульовано дефініцію категорії правової цивілізації як соціокультурної системи, що являє спільноту, яка утворюється і функціонує на основі єдності релігійно-моральних й ідейно-філософських засад, спорідненості соціокультурних, нормативно-ціннісних структур і підходів до розуміння права;

– уточнено зміст поняття методології наукового пізнання права як наукової категорії, якою позначається іманентне науці рефлексивне явище, що являє собою інструментарій, а також систему узагальненого знання про цей інструментарій та можливості його використання для пізнання права та інших правових явищ;

удосконалено:

– положення про дуальну природу прав людини, які, з одного боку, є універсальними, а з іншого – їх іманентною рисою є регіоналізм. Релятивізм прав людини не заперечує їх універсальної природи, але вимагає при їх реалізації врахування національних особливостей, традицій, культури;

– трьохелементний підхід до структури методологічного інструментарію пізнання правових явищ, що включає принципи, підходи та методи;

– положення про дуальну (в гносеологічному аспекті) природу теорій права в ідеалістичній епістемології: з одного боку, вчення пов'язується з духовними, культурними, психологічними явищами, а з іншого – передбачають наявність певних універсалій, які вимагають єдиного підходу до змісту права;

дістали подальшого розвитку:

– положення про контамінаційний стан вітчизняної правничої науки, що

включає здобутки західної правової традиції та положення радянської юриспруденції, а також іманентність окремим положенням теорії держави і права таких характерних рис як задогматизованість, орієнтованість на захист інтересів не людини, як вищої соціальної цінності, а держави;

– положення про полікультурність сучасного світу, який функціонує на основі ідеологічного плюралізму і детермінує необхідність керуватися толерантністю як принципом взаємодії культур;

– положення про необхідність зміни вітчизняної правової доктрини у частині розуміння права, що пов'язано з рецепцією європейських аксіологічних концептів (rule of law, Rechtsstaat, Etat de Droit та ін.).

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення та висновки, отримані у результаті дослідження, можуть бути використані:

– у *правотворчості* – при розробленні проектів законів щодо гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу (за результатами дисертаційного дослідження напрацьовані пропозиції з підвищення ефективності заходів щодо запобігання порушенню положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та удосконалення законодавства України у сфері реалізації правової політики);

– у *науково-дослідній роботі* – для подальшого дослідження соціокультурної природи права, правового поліцентризму, правових культур (цивілізацій), а також методологічних засад дослідження правових явищ (акт впровадження у наукову діяльність Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ від 7 лютого 2017 р.);

– у *освітньому процесі* – при викладанні у вітчизняних вищих навчальних закладах теорії держави і права, соціології права, філософії права, юридичної компаративістики, а також при підготовці відповідних розділів (підрозділів) підручників, навчальних посібників із зазначених навчальних дисциплін (акт впровадження у навчальний процес Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ від 7 лютого 2017 р.).

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження загальнотеоретичного і методологічного аспектів феномену правового поліцентризму обговорювались на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, де була виконана дисертація. Основні положення і висновки дисертації були апробовані на наукових конференціях, семінарах, круглих столах, зокрема на таких: всеукраїнська науково-практична конференція «Право на приватність: тенденції та перспективи» (м. Львів, 14 листопада 2008 р.), всеукраїнська науково-практична конференція «Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні (м. Запоріжжя, 24 квітня 2009 р.), круглий стіл «Актуальні проблеми

формування національної самосвідомості під час навчання у вищих навчальних закладах» (м. Донецьк, 16 жовтня 2009 р.), всеукраїнська науково-теоретична конференція «Філософські, методологічні й психологічні проблеми права» (м. Київ, 23 квітня 2010 р.), міжнародна науково-практична конференція «Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи» (м. Дніпропетровськ, 6-7 лютого 2015 р.), міжнародна наукова конференція «Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку» (м. Київ, 24 лютого 2011 р.), науковий семінар «Правова система України: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Дніпропетровськ, 11 грудня 2012 р.), круглий стіл «Проблеми уніфікації національного законодавства України до правової системи Європейського Союзу (м. Київ, 30 жовтня 2014 р.), круглий стіл «Права людини: аксіологічний, онтологічний, та гносеологічний виміри» (м. Дніпропетровськ, 9 грудня 2015 р.), міжнародна науково-практична конференція «Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні» (м. Дніпропетровськ, 17 березня 2016 р.), міжнародна науково-практична конференція «Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави» (м. Одеса, 25 березня 2016 р.), всеукраїнський круглий стіл «Національні та міжнародні механізми захисту прав людини» (м. Харків, 20 квітня 2016 р.), міжнародна науково-практична конференція «Перші Миколаївські юридичні дискусії» (м. Миколаїв, 18 травня 2016 р.) та ін.

Публікації. Основні положення і висновки дисертаційної роботи відображені у 57 публікаціях, у тому числі 1 монографії, 18 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях України, 6 статтях – у наукових періодичних виданнях інших держав, а також 32 тезах доповідей і повідомлень на наукових заходах (конференціях, семінарах, круглих столах).

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, що включають в себе одинадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (545 найменувань), 10 додатків. Повний обсяг дисертації становить 436 сторінок, із яких 360 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету і задачі дослідження, окреслено об'єкт і предмет дослідження, встановлено методи дослідження, розкрито наукову новизну одержаних результатів та їх практичне значення, наведено інформацію про апробацію результатів дослідження загальнотеоретичного і методологічного аспектів феномену правового

поліцентризму та про відображення основних положень і висновків дисертаційної роботи у публікаціях.

Розділ 1 «Правовий поліцентризм як об'єкт пізнання правничої науки та методологія дослідження», охоплює два підрозділи, у яких з'ясовується стан дослідженості феномену правового поліцентризму та визначається методологія його пізнання.

У підрозділі 1.1 *«Правовий поліцентризм як об'єкт пізнання правничої науки»* аналізуються праці вітчизняних і зарубіжних учених, об'єктом дослідження яких є неуніверсальність права. Зазначені джерела поділяються на декілька груп.

Першу групу складають праці, в яких висвітлюються проблеми глобалізації та їх вплив на право, зокрема, в аспекті співвідношення внутрішньодержавного і міжнародного права, формування стандартів у сфері прав людини й, відповідно, їх універсальності чи регіональності. Аналіз джерел першої групи дозволив зробити висновок про багатоаспектну природу глобалізаційного фактору: економічний розвиток західних держав є одним із чинників міжнаціональної взаємодії, появи нових суб'єктів правовідносин – транснаціональних корпорацій, водночас, виявляє національні особливості держав, призводить до виникнення колізій у сфері правового регулювання.

Другу групу джерел складають роботи з юридичної компаративістики, а також праці, предметом дослідження яких є правові системи. Вивчення джерел цієї групи вказує на те, що юридична наука не заперечує факт іманентності різним державам регулятивних особливостей забезпечення порядку у суспільстві. Подібність регулювання суспільних відносин дозволяє типологізувати національні правові системи у правовій сім'ї. Акцентується увага на тому, що зарубіжні правники переважно уникають використання терміна «правова система», а вживаючи, позначають ним поняття, яке вітчизняною юридичною наукою йменується об'єктивним правом.

Обґрунтовано, що компаративні дослідження правових явищ мають враховувати культурні (цивілізаційні) особливості конкретного суспільства.

Третю групу джерел складають праці, в яких висвітлюються окремі аспекти правового поліцентризму. Огляд наукових праць цієї групи дозволив зробити висновок про те, що правовий поліцентризм не став самостійним предметом дослідження вітчизняної юридичної науки. Сама проблематика активізувалась у межах західної культури і нею ж висвітлюються окремі її аспекти.

Резюмується, що з огляду на комплексність проблеми, яка включає соціологічні, юридичні, історичні, психологічні, культурологічні та інші аспекти, а також її нерозробленість, що негативно відбивається на розвитку системи права в цілому, правовий поліцентризм повинен стати одним із провідних напрямків вітчизняної юридичної науки. При цьому ключовою передумовою такого

дослідження має бути розуміння права не як прескриптивних текстів, а як соціокультурного явища.

У підрозділі 1.2 «Методологія дослідження правового поліцентризму» зазначено, що важливим етапом наукового пізнання є вибір підходів і методів, використання яких дозволяє отримати максимально об'єктивні і повні знання про його предмет. Обґрунтовується, що факт існування різних правових сімей (правових культур, правових цивілізацій, правових кіл) має бути вихідною засадою (принципом) пізнання права та інших правових явищ, у тому числі й явища правового поліцентризму.

Відзначається, що дослідження правового поліцентризму ґрунтується на діалектичному підході та передбачає висвітлення генези, функціонування і розвитку неуніверсальності права. Його доповнює синергетичний підхід, який дозволив визначити, що у права, як відкритої системи, немає наперед однозначно визначеного напрямку розвитку: «зняття протилежностей» може відбуватися не тільки шляхом переходу кількості в якість, а передусім, зважаючи на індетермінізм та синергію. Вказується, що використання цього підходу дозволило зробити висновок про іманентні кожній державі особливості правового регулювання суспільних відносин. Відкритість права як системи є одним із факторів ефективності інтеграційних процесів, зокрема, євроінтеграції, гармонізації та ефективної комунікації між суспільствами з різними системами права.

Наголошується, що дослідження соціальних явищ, до яких належить і право, має ґрунтуватися на аксіологічному підході, який, зокрема, передбачає: рівноцінність різних поглядів на право, різних концепцій розуміння права; неправильність твердження про «неповноцінність» інших культур, їх недорозвиненість тощо; дослідження соціального явища, в тому числі і права, має враховувати культурне середовище, в якому воно знаходиться; синергію замість поглинання і нав'язування; прагматизм, що заснований на соціокультурному розумінні цінностей.

Пізнання права та інших правових явищ у різних правових сім'ях не буде мати об'єктивного і достовірного результату без використання герменевтичного підходу. Особливо важливе його значення для інтерпретації текстів нормативно-правових актів.

Обґрунтовується необхідність використання при дослідженні правового поліцентризму феноменологічного підходу. Зазначається, що елементарний поділ світу за цивілізаційним критерієм на Схід і Захід вже передбачає їх відмінності і, перш за все, не в економіці, а в особливостях менталітету. Навіть у розумінні моральної категорії «справедливість» у різних соціокультурних системах існують певні відмінності. Отже, і зміст права, що є елементом культури, у різних цивілізаціях різний.

Акцентується увага на необхідності використання інших підходів і методів, що зумовлено специфікою висвітлення окремих аспектів предмету дослідження.

Резюмується, що постмодерністська методологічна парадигма дослідження правових явищ, у тому числі і правового поліцентризму, ґрунтується на досягненнях гносеології і включає в себе крім синергетичного підходу й інші, зокрема, аксіологічний, феноменологічний і герменевтичний. Текст, знакова система, поведінка людини в інформаційному суспільстві, що підлягає інтерпретації, здійснюються відносно загального розуміння їх смислу у межах певної культури.

Розділ 2 «Правовий поліцентризм як принцип наукового пізнання правових явищ» охоплює собою три підрозділи і присвячений з'ясуванню місця правового поліцентризму у структурі пізнання правничої науки.

У підрозділі 2.1 «Наукове пізнання правових явищ» висвітлюються особливості теоретичного пізнання правових явищ, розкривається зміст поняття «наука», характеризуються моделі розвитку науки (передусім правничої): лінійного розвитку науки, спіралеподібного розвитку науки і циклічного розвитку науки (основний акцент робиться на останній моделі, яку описали Т. Кун та І. Лакатос), а також принципи верифікації і фальсифікації, як критерії розмежування наукових знань від псевдонаукових.

Розглядається питання дискусійності закономірностей як предмета гуманітарних, зокрема, правничих наук. Як складова частина соціуму, право не може розглядатись «відірвано» від суспільних явищ, від соціальної поведінки. Тому важливим для отримання об'єктивних наукових знань про право, а не догматизованої інформації, слід виходити з того, що сама правнича наука має враховувати останні досягнення теорії гносеології.

Доведено, що зміст теорії держави і права частково не відповідає сучасним реаліям: її часткова стагнація зумовлюється антиантропоцентризмом, утоцентризмом, неспроможність до прогнозування розвитку державно-правових явищ, нераціональністю, «засиллям традицій», методологічною слабкістю, ортодоксальністю радянського права.

Акцентується увага на тому, що постмодерністське світосприйняття частково нівелювало пріоритет науки у порівнянні з іншими формами пізнання світу, у тому числі, і суспільства. Однак, зважаючи на точність і лаконічність, відносну простоту сприйняття і ефективність, саме науковому знанню відводиться основна роль у висвітленні правових явищ. Водночас, зважаючи на природу права, що є явищем соціокультурним, самих лише наукових засобів для його розуміння недостатньо. Тому наукове пізнання правових явищ має ґрунтуватися на діалектичному взаємозв'язку науки та інших форм пізнання.

У підрозділі 2.2 «Методологія наукового пізнання права: поняття і структура» аналізуються підходи до розуміння методології пізнання та її структури.

Стверджується, що на відміну від інших форм пізнання правових явищ, науці іманентним є самоаналіз, що детермінує необхідність використання спеціальних засобів пізнання, у тому числі для перевірки власних положень. Таким науковим інструментарієм виступає методологія. Відзначається, що методологічно некоректно розширювати обсяг поняття «методологія наукового пізнання», шляхом виключення з його змісту такої суттєвої ознаки досліджуваної категорії, як поширюваність на наукову сферу.

Акцентується увага на тому, що непослідовність використання вітчизняною юридичною наукою терміна «методологія» зумовлена, крім інших причин, неоднозначністю слова «логос». Так, інтерпретація цього терміна як «наука» зумовлює наявність дефініцій поняття, що розглядається, такого типу: «методологія – це наука, що вивчає методи пізнання...». Однак, трактуючи методологію як науку і, водночас, стверджуючи, що для кожної теорії властиві певні методологічні особливості, закономірним є висновок, що «одна наука є складовою іншої науки» (існує наука в науці), а це, апріорі, не відповідає дійсності. Аргументується недоцільність розуміння методології як науки.

Обґрунтовується розуміння методології наукового пізнання права як системи принципів, підходів та методів дослідження правових явищ, а також учення про цю систему. При цьому, методика застосування принципів, підходів і методів є складовою учення про них.

Принципи пізнання правових явищ – це основоположні ідеї, що ними керується дослідник як універсальними, загально значущими та такими, що мають найвищу імперативність у процесі пізнання предмета дослідження.

Методологічний підхід – елемент методології, що являє собою сукупність вихідних положень і методів, які у взаємозв'язку з предметом обумовлюють напрям пізнання його конкретного аспекту.

Методи дослідження правових явищ – це сукупність прийомів і способів пізнання правових явищ.

Відзначаються особливості розуміння методології зарубіжною (переважно європейською) правничою наукою. Зважаючи на обумовленість використання конкретних методів пізнання предметом дослідження, у роботі акцентується увага на тому, що право на Заході розглядається переважно з огляду на його практичну складову, зокрема, такий функціональний аспект як регулювання суспільних відносин. За таких умов для європейської правничої науки особливої актуальності набуває питання прагматизму права. Підтвердженням цього є той факт, що починаючи з 70-х років ХХ століття у західному світі набув поширення

економічний підхід до права. При цьому прагматичну складову мають і так звані загальнотеоретичні юридичні науки. Відтак і метод сприймається передусім як засіб впливу права на поведінку людини, тому і йдеться у західній літературі про публічне і приватне право (імперативний і диспозитивний метод), про заборони, зобов'язання, дозволи (способи правового регулювання). У зв'язку з цим висвітлюється не плюралізм підходів до розуміння вищенаведених понять, а розглядається прагматичний аспект відповідного явища, без надмірної «догматизації» та «теоретизації»: право – це засіб упорядкування суспільних відносин, спосіб створення стану правової захищеності особи.

Обґрунтовується необхідність при дослідженні правових явищ застосовувати не лише логічні методи. Безумовно, формальна логіка має важливе значення у науковому пізнанні, в тому числі, правових явищ, однак: по-перше, на сьогодні існують різні види логік, наприклад, багатозначна логіка, квантова логіка, логіка вірогідності та ін., які відрізняються, крім інших ознак, тим, що на їх основі можна зробити різні висновки про об'єкт дослідження. По-друге, застосування логіки має свої особливості у гуманітарних науках, зокрема, і правничих. «Формальна логіка не здатна бути засобом отримання нового істинного знання, вона лише констатує уже відомі факти» (Рене Декарт).

З'ясовано співвідношення категорій методології та ідеології. Відзначається, що ідеологія тісно пов'язана з методологією, водночас, їх слід розглядати як поняття, що відображають різнопорядкові явища. Зважаючи на рівень сформованості та змісту, методологія як теорія є вищою формою наукового знання, ніж ідея, як складова теорії. Сприйняття методології як моделі призводить до ототожнення її з методикою. У зв'язку з цим зазначається, що дискусійним є виокремлення «формально-логічних методів тлумачення права», адже у цьому разі, по-перше, мова може йти скоріше про правила тлумачення (тобто методика, а не методи). По-друге, методи пізнання правових явищ і методи (способи) юридичного тлумачення є різними, особливо, якщо розглядати їх співвідношення використовуючи інші, крім легістського, підходи до розуміння права. За таких умов тлумачиться текст нормативно-правового акту (і, зокрема, на відповідність його праву), а не право. Лише за умови ототожнення права і закону (законодавства) методологічно коректно стверджувати про інтерпретацію права, адже текст нормативно-правового акту і є формою (джерелом) права, а відтак, є потреба у з'ясуванні змісту окремих термінів, які вживаються у прескриптивному тексті, речення у цілому чи окремих його частин. Тому пізнаючи текст, суб'єкт тлумачення (йдеться передусім про офіційних представників публічної влади, якщо інтерпретація пов'язана з юридичними наслідками) пізнає право: формально-логічні методи тлумачення права є методом загальної теорії права. По-третє, якщо і виокремлювати формально-логічні методи як спосіб пізнання правових явищ, то методологічно

коректно використовувати термін «формально логічний метод» чи «юридико-технічний», «формально-догматичний», що є найбільш усталеними у вітчизняній правничій науці.

Враховуючи таку суттєву ознаку поняття науки як використання нею свого понятійно-категоріального апарату, що не повинен містити термінів з надмірною кількістю інтерпретацій та враховуючи, що сама методологія є фактором отримання об'єктивних знань, зроблено висновок, що методологія правничої науки має включати принципи, підходи та методи пізнання правових явищ. Відзначається, що методологія – не проста сукупність названих елементів; вона є системою ідей про принципи, підходи та методи пізнання правових явищ, що відображають їх взаємозв'язок та визначають порядок їх найбільш доцільного використання.

У підрозділі 2.3 «Місце правового поліцентризму в структурі методології правознавства» обґрунтовується положення стосовно того, що зважаючи на багатоаспектність феномену права, яке є складовою частиною культури відповідного соціуму, його пізнання має ґрунтуватися на низці принципів, підходів і методів. Одним із визначальних орієнтирів у цьому аспекті має стати принцип правового поліцентризму, який передбачає врахування цивілізаційної складової права (у різних культурах (правових сім'ях) власне розуміння права та його місця в ієрархії цінностей). Зважаючи на це об'єктивно, всебічно і повно пізнати право неможливо без використання аксіологічного, герменевтичного і феноменологічного підходів.

Відзначається, що ефективність дослідження досягається вдалим поєднанням світоглядних установок науковця та обраних підходів і методів пізнання, тому сама по собі методологія не є фактором новизни дослідження. Такими чинниками є інтуїція, інсайт та ін., які однак не виникають самі по собі, а є результатом повсякденної науково-дослідної роботи. Амбівалентним є зв'язок методології і світогляду.

При цьому важливим для наукового дослідження правових явищ є дотримання низки основоположних ідей, які дозволяють отримати істинні знання з мінімізованим суб'єктивним аспектом – принципів пізнання.

Висвітлюється зв'язок правового поліцентризму з синергетикою, що може стати важливим фактором удосконалення дослідницької діяльності, спрямованої на пізнання державно-правових закономірностей. До недавнього часу загальнотеоретична юридична наука була надміру задогматизованою, що призвело до її «відриву від практики», невідповідності окремих її положень стану розвитку суспільних відносин. Ця наука досліджувала проблеми, що не мали ніякого відношення до юридичної практики, а їх розв'язання опосередковано торкалося об'єкта правничої науки. Резюмується, що право є надбанням суспільства,

важливим елементом його культури, відкритою системою, яка зазнає постійних змін.

Відзначається, що синергнетичний підхід дозволяє встановити сутність зв'язків між правом та іншими соціальними явищами, зокрема, економікою, релігією, політикою. Результати нехтування положеннями синергетики знаходять свій вияв у сфері законотворчості та реалізації приписів законів. Так, намагання побудувати СРСР як закриту систему, в якій людям було заборонено виїжджати за кордон без спеціального дозволу органів державної безпеки, критично висловлюватись на адресу існуючої політичної системи та органів публічної влади, зокрема, не призвело до передбачених програмними документами результатів.

При дослідженні права обґрунтовується необхідність використання аксіологічного підходу та визначається його взаємодія з принципом правового поліцентризму. Виокремлюються два основні підходи дослідження права: науковий, за якого право не визнається явищем культури відповідного народу та соціокультурний, що визначає право цінністю і розглядає його як елемент культури. Перший підхід був властивий СРСР. Право сприймалось як веління публічної влади, в яких відображена воля саме цієї влади. Право було лише набором прескриптивних текстів, засобом виправдання (акцентується увага на використанні саме цього терміна, а не слова «легітимація», оскільки останнє передбачає сприйняття і схвалення народом, а у випадку, що розглядається, ситуація протилежна – право нав'язувалось зверху: народ лише мав сприймати і реалізовувати приписи законодавства і не важливою була його підтримка народом; саме негативне відношення до закону сприяло поширенню правового нігілізму (особливо за умови нехтування приписами закону самою публічною владою, яка вважала себе вищою за закон і керувалась політичною доцільністю), появи і значного збільшення «мертвого права»), застосування державного примусу. Саме тому за комунізму мала відмерти держава, як суб'єкт примусу, а також право, як законний засіб цього примусу. Тому за часів СРСР питання аксіології права фактично не досліджувалось, поза увагою вчених залишався аспект власної цінності права, а суб'єктивні права не розглядались як іманентна складова людини, оскільки йшлося передусім про їх негативність і перепону на шляху до становлення суспільної общини і, відповідно, комунізму.

Діалектично протилежним до першого є інший підхід, за якого право розглядається як елемент культури, як соціокультурний феномен. Саме такий підхід передбачає розуміння права як цінності, пов'язує з ним можливість досягнення правопорядку у соціумі, врахування інтересів особистості, реалізацію її можливостей. Право є засобом розв'язання суперечностей, які існують у суспільстві, на основі сформованих у ньому цінностей. Відтак, особливої уваги потребує питання плюралізму розуміння права. Обґрунтовується, що важливість

використання аксіологічного підходу при дослідженні правових явищ зумовлена і діалектичним зв'язком права та моралі.

Відзначається, що національне законодавство, як форма об'єктивації правових норм, що регулюють суспільні відносини, відображає цінності цього соціуму. Тому аксіологічний підхід у взаємозв'язку з герменевтичним підходом мають використовуватися комплексно, зважаючи, у тому числі, на принцип правового поліцентризму, положення якого значною мірою і зумовлені їх використанням.

Акцентується увага на тому, що герменевтика не зводиться лише до тлумаченням нормативно-правового припису, оскільки текст може мати різну форму. Класичне розуміння герменевтики, тексту і права як тексту, закріпленого у нормативно-правовому акті, відповідає, передусім, традиціям легізму. На сьогодні юридична герменевтика має доповнюватися культурними (аксіологічними) елементами, адже право – це не лише текст і навіть передусім не текст, а радше те, що залишається поза текстом. Наведене судження вказує на необхідність при юридичному тлумаченні враховувати соціальний контекст. Один і той же текст неоднаково розуміється членами різних соціальних груп (культур). Відтак, і правова реальність фактично конструюється певним соціумом. Це актуалізує питання права як соціокультурного феномену, існування різних підходів до розуміння такого регулятора суспільних відносин, як право.

Резюмується, що герменевтичний підхід передбачає, з одного боку, певну відстороненість інтерпретатора від об'єкта пізнання – тексту (постмодерністський підхід відносить до тексту і соціальну поведінку), а з іншого – вимагає включення інтерпретатора в соціальний контекст, у межах якого створювався текст, що тлумачиться. Лише за такої умови цей текст буде сприйнятий адекватно. Відтак, герменевтика тісно пов'язана з аксіологією та принципом правового поліцентризму.

Відзначається, що право, як регулятор суспільних відносин, маючи соціокультурну природу, вимагає комплексного дослідження з урахуванням взаємозв'язку різних підходів і методів. Сучасна парадигма пізнання права має ґрунтуватися на принципі правового поліцентризму у взаємодії з такими підходами як феноменологічний, герменевтичний, аксіологічний.

Розділ 3 «Плюралізм розуміння права як прояв правового поліцентризму», який складається з трьох підрозділів, присвячений висвітленню типології розуміння права та дескрипції основних концепцій права.

У підрозділі 3.1 «*Типи розуміння права*» з'ясовується співвідношення понять «праворозуміння» і «розуміння права». Акцентується увага на тому, що європейська загальнотеоретична правнича наука не оперує таким поняттям як «праворозуміння», хоча в її межах досліджується питання розуміння права. Відтак акцент переноситься на саме явище, а не на «механістичну схему»: суб'єкт

пізнання – об'єкт пізнання – засоби пізнання – результат пізнання, що, в свою чергу, не потребує вживання таких термінів як «наукова категорія», «цілеспрямована діяльність», «результат пізнання». Цей підхід використовується і ЄСПЛ щодо визначення правових понять, зокрема, поняття верховенства права. Суд наводить (описує) властивості (риси) явища, а не прагне надати «застиглу форму» дефініції. Більше того, ЄСПЛ сам доволі часто вказує на необхідність динамічного та еволюційного тлумачення, адже право – «живе», динамічне, соціокультурне явище.

Виокремлюються два підходи до розуміння права Перший – науковий – властивий вітчизняній юридичній науці, що значною мірою успадкувала традиції радянської правової доктрини. Для нього характерним є застосування лише наукових засобів пізнання, використання спеціальної термінології, суб'єктно-об'єктні зв'язки тощо. Право переважно сприймається як закон, який можна прийняти, проаналізувати, порівняти, інтерпретувати, реалізувати. Тобто, право (точніше – нормативно-правовий акт) є явищем об'єктивним, що залежить від суб'єктивної волі органів публічної влади (оскільки в результаті їх цілеспрямованої діяльності воно і виникає (утворюється, твориться)). Такий підхід вимагає: 1) введення поняття «праворозуміння», яким і буде позначатися цілеспрямований процес пізнання права суб'єктами з доктринальним рівнем правосвідомості; 2) дослідження конкретного об'єкту – тексту, в якому закріплені норми права (які передбачають умови і обставини реалізації правил поведінки, безпосередньо самі правила, негативні наслідки, що настають за їх порушення). Проте навіть у навчальній юридичній літературі з домінуванням нормативістського підходу до розуміння права, вказується, що йдеться саме про логічну структуру норми права. Є текст – є норма права, відсутній текст – немає ніякої норми права. За такого підходу ключовий суб'єкт права – людина – що не завжди має доктринальний рівень правосвідомості, відсторонюється від права, точніше його розуміння, адже вона не займається цілеспрямованою діяльністю з пізнання права. Ця обставина ставить під сумнів можливість права бути основним регулятором суспільних відносин у сучасному суспільстві, адже нерозуміння фізичними особами права унеможлиблює ефективну реалізацію його приписів.

Соціокультурний підхід позбавлений указаних недоліків, оскільки у його межах право розглядається як відкрита система, соціокультурне явище. Цей підхід зорієнтований не на створення наукових юридичних конструкцій, а на практичну складову права та інших правових явищ, науки про право. Відзначається, що право – не якесь штучне утворення, а – результат життєдіяльності суспільства, елемент культури останнього. Аргументовано, що за цього підходу значна роль у віднайденні права належить органам, які здійснюють правосуддя – судам. З використанням

цього підходу досліджується взаємозв'язок термінів «legal conscious» (правова свідомість) і «sence of justice» (відчуття справедливості).

Резюмується, що гіперболізація наукової складової права робить процес його пізнання безкінечним, адже право має якість соціокультурності, є елементом культури відповідного «уявного товариства» (imagined communities), а культура і явища культури не пізнаються суто науковим інструментарієм. Для їх усвідомлення використовуються і позараціональні засоби, адже jus est ars boni et aequi (право є мистецтвом добра і справедливості).

Обґрунтовується типологія розуміння права через ототожнення/неототожнення права і прескриптивних текстів. Вона особливо важлива для вітчизняної правничої науки, якій ще до сьогодні іманентна транзитивність на шляху до запозичення правових надбань європейської цивілізації та впровадження їх у національне право, а також відхід від принципу «соціалістичної законності і дисципліни» та перехід до верховенства права. Характеризується «державницький» тип, за якого право розуміється як веління держави, адресовані громадянам (загальновідомою є формула, що відображає зміст цього підходу: «Право – це піднесена до закону воля панівного класу») і природний – за якого наявність права, його забезпечуваність не пов'язується лише з державою. За цього підходу поняття права і закону не ототожнюються. Наявність першого пов'язується з суспільством, наявність другого – з державою. Відтак, за такого підходу можна вести мову про наявність громадянського суспільства, яке і виборює та захищає своє право, у тому числі, і від обмежень або втручань з боку державних органів. Тобто, громадянське суспільство протиставляється державі, є її активним опонентом. Людині у такому суспільстві властива активна політична позиція, поінформованість (тому необхідною є наявність свободи слова, друку, світогляду, незалежність засобів масової інформації від держави, до того ж не стільки формально, скільки фактично), готовність до відстоювання своїх прав.

Зазначається, що найменш поширеною, хоча такою, що враховує особливості об'єкта пізнання – права, яке розглядається як елемент культури певної цивілізації, є типологія розуміння права, що ґрунтується на соціокультурній природі права і за якої виокремлюються три типи розуміння права (теорії права): 1) теорії права в метафізично-раціональній епістемології; 2) теорії права в ідеалістичній епістемології; 3) теорії права в емпіричній епістемології (С. Пракаш). Водночас доводиться необхідність, зважаючи на сучасні досягнення у сфері епістемології права та стан розвитку соціуму, виокремлення двох типів розуміння права: 1) теорії права в ідеалістичній епістемології; 2) теорії права в емпіричній епістемології.

Підрозділ 3.2 «Концепції права в ідеалістичній епістемології» присвячений висвітленню відповідних концепцій. Передусім йдеться про природно-правову концепцію, хоча цим поняттям охоплюється низка теорій, які по-різному

інтерпретують таке соціальне явище як право: одні пов'язують право не стільки з соціумом, скільки з трансцендентним буттям, результатом волевиявлення якого і була поява права; інші – апелюючи до здорового глузду і природи самої людини, виокремлюють існування певних універсалій, що виконують роль регулятора суспільних відносин, відповідаючи вимогам справедливості.

Відзначається, що серед таких концепцій важливе значення має теорія природного права, основним недоліком якої є надання онтологічного статусу трансцендентним еманациям, ствердження універсального характеру права. Однак, аналіз права різних держав (особливо тих, що входять до різних правових традицій), як і практики ЄСПЛ, дозволяють зробити висновок про надмірну гіперболізацію указаних «іманентностей», наявність яких можна стверджувати лише на рівні певної правової сім'ї.

Аналізується теорія процедурного природного права Л. Фуллера, на основі чого робиться висновок, що виокремлені американським філософом права вісім принципів ефективності законодавства, а також наведені положення деконструкції природного права є важливим внеском до теорії правового поліцентризму.

Акцентується увага на бінарній природі (з огляду на типологію розуміння права) психологічної концепції розуміння права, яка займає фактично межове місце між концепціями емпіричної та ідеалістичної епістемології. Наголошується на тих положеннях цієї концепції, які пов'язують право з психікою суб'єкта, психічними явищами, що, як відомо, мають свої особливості у різних народів, є складовою культури і менталітету. На думку Л. Петражицького, практика юристів має мало спільного з розумінням права: «сукупність норм права» юристи називають «об'єктивним правом» або «правом у об'єктивному значенні», а правовідносини між суб'єктами, їх права називаються «суб'єктивним правом» або «правом у суб'єктивному значенні». Відповідно юристи виокремлюють два різновиди права і необхідно було б за цією логікою визначити природу права, яке охоплює і об'єктивне, і суб'єктивне. Об'єктивне право натомість визначається як система норм права, а відтак, суб'єктивне право розглядається як щось несуттєве, другорядне, факультативне, субсидіарний додаток до «об'єктивного права».

Висвітлюються природно-правові погляди І. Канта, наголошується на їх актуальності для розвитку вітчизняної юридичної науки. Вказується, що для правника є аксіоматичною теза про те, що не будь-який законодавчий акт або акт підзаконний (так само як і рішення судового чи адміністративного органу) може бути правовим за змістом, що актуалізує аксіологічний підхід до розуміння права. Відзначається, що право є ціннісною категорією. При вирішенні питання про те, чи є акт правовим, слід виходити з того, чи є він справедливим. Саме справедливість лежить в основі правності. У вченні Б. Чичеріна основою права виступає правда (справедливість). На думку П. Новгородцева, пошуки наукового поняття права

мають здійснюватися не на підставі аналізу законодавства, навіть зважаючи на певні історичні межі, оскільки це не дасть відповіді на поставлене питання, а навпаки, є ухиленням від відповіді, за умови виходу за межі формальної юриспруденції та розгляду права у зв'язку не з формальними, а реальними джерелами.

Відзначається, що для України, котра хоче розбудувати правову державу, в якій реалізується верховенство права, необхідним є переосмислення правових явищ, що має відбуватися не лише з огляду позитивістської теорії, а на основі врахування положень ідеалістичних концепції розуміння права. За легізму не може бути реалізоване положення, відповідно до якого саме людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищими цінностями.

У підрозділі 3.3 «Концепції права в емпіричній епістемології» наголошується, що в сучасному суспільстві активно використовуються й інші, крім ідеалістичних, концепції права. Одна з таких концепцій, що і до сьогодні є провідною у вітчизняній юридичній науці – позитивізм, який хоча і не передбачає універсальності правових явищ, що відповідає вектору цього дослідження, однак, ототожнює право не стільки з культурними явищами, скільки з результатом діяльності органів публічної влади, що складає незначний у порівнянні з загальною кількістю населення відсоток, а відтак не може повною мірою відображати усталені у соціумі правила поведінки.

Цей недолік долається у межах соціологічної та історичної шкіл права, що під правом розуміють не прескриптивні тексти, а саме явища соціальної дійсності – комунікації членів соціуму, звичаї, які склалися у межах усього суспільства чи окремої соціальної групи. Основні положення вказаних правових шкіл є цілком дискретною складовою (причому не еkleктичною) правового поліцентризму. Іntenцією представників соціологічного та історичного розуміння права є суспільні відносини, взаємодія членів соціуму, діяльність судових органів. У зв'язку з цим аподиктичною є соціокультурна обумовленість права, що є фактором правового поліцентризму й актуалізує необхідність саме соціокультурного підходу до розуміння права, обмеженості пізнавальних можливостей наукового підходу з його надмірною зосередженістю на раціональній складовій, адже людині властива амбівалентність: вона керується не лише інтелектом, але й іншою складовою психіки – емоціями, почуттями, що і дозволяє вести мову про людину як істоту свободну.

Відзначається, що класичною формою прояву юридичного позитивізму вважається легізм, що ґрунтується на розумінні права як примусового веління держави, об'єктивованого у прескрептивних текстах.

Квінтесенцією емпіричних концепцій розуміння права є такі тези: О. Ерліха «Центр тяжіння розвитку права у наш час, як і у всі часи знаходиться не в законодавстві, не в юриспруденції і не у правозастосуванні, а в самому суспільстві»

[Эрлих О. Основоположение социологии права / Пер. с нем. М. В. Антонова ; Под ред. В. Г. Графского, Ю. И. Гревцова. – СПб : ООО «Университетский издательский консорциум», 2011. – С. 64]; К.Ф. фон Савин'ї: «Право є історичним продуктом спільного життя людей, а його розвиток і зміна – це частина процесу розвитку культури» [Гирке О. фон. Историческая школа права и германисты // О. Эрлих Основоположение социологии права / Пер. с нем. М. В. Антонова ; Под ред. В. Г. Графского, Ю. И. Гревцова. – СПб : ООО «Университетский издательский консорциум», 2011. – С. 40].

Зазначається, що найбільш наближеною до пізнання права у контексті правового поліцентризму є історична школа права, представники якої вказували, що право є результатом діяльності народу, відповідає духу народу, «живе і помирає» разом з народом, є його органічною складовою.

Розділ 4 «Правовий поліцентризм в умовах правової інтеграції і глобалізації» включає в себе три підрозділи, в яких досліджено феномен правового поліцентризму в сучасних умовах, що характеризуються глобалізаційними процесами в світі.

У підрозділі 4.1 «Тенденції правової інтеграції як складова сучасних глобалізаційних процесів» наводиться дескрипція виникнення «регіонального» права, а також міжнародного права, виявлено фактори цього процесу, серед яких виокремлено такі, як географічне розташування, розвиток науки і техніки, що зумовив вихід людини за межі локального. Наголошується, що саме ідея суверенітету була стримуючим фактором розвитку міжнародного права.

Зазначається, що у сучасному суспільстві інтеграція має здійснюватися саме на правових засадах; це зумовлює виникнення і розвиток міжнародно-правових норм, необхідність адаптації, уніфікації та гармонізації не лише (і навіть не стільки) законодавства, а саме права, що може мати негативні наслідки для населення відповідних держав.

Акцентується увага на відносно новому типі громадського руху, що виникає у другій половині ХХ століття та пов'язаний із вивченням тенденцій глобалізації, спротивом частини суспільства глобалізаційним процесам – антиглобалізм. Розглядаються націоналістичні тенденції держав, які розташовані у європейській частині світу. Відзначається, що поділ на частини світу здійснюється передусім з огляду на історичні та культурні (цивілізаційні) критерії. Аналізується рішення ЄСПЛ у справі «Кіпр проти Туреччини», предметом розгляду якого є саме процеси сецесії.

Зазначається, що «розмитість» державного суверенітету посилюється і результатами розвитку діяльності транснаціональних корпорацій, які на сьогодні є основними «акторами» світової економіки, сумарні доходи яких уже перевищують валовий внутрішній продукт окремих держав. Зважаючи на наявність значних

фінансових засобів, транснаціональні корпорації суттєво впливають на економічну, соціальну, а через них – і на політичну сферу суспільних відносин.

У підрозділі 4.2 «Правова цивілізація (культура) як результат соціокультурності права» з урахуванням поглядів європейських учених аналізується співвідношення категорій «правова система», «система права», «право», «правова сім'я» і «правова родина». Наголошується на необхідності зміни методологічного підходу до розуміння правової системи, в основу якого має бути покладено досягнення природно-правової, соціологічної, психологічної й історичної шкіл права. Обґрунтовується важливість використання у правничій науці не лише формаційного, але і цивілізаційного підходу, що відповідає сучасним тенденціям. Про це свідчить і актуалізація питання юридичної лінгвістики, правової аксіології та ін. Резюмується можливість використання правничою наукою терміна «правова цивілізація» та однойменної загальнотеоретичної категорії.

Аналізується вчення П. Сорокіна про ідеаціональну та почуттєву правові цивілізації. Зазначається, що основною проблемою використання поняття «правова цивілізація» («правова культура») є відсутність чіткого розуміння змісту досліджуваної категорії, що обумовлено відсутністю єдиного підходу розуміння цивілізації. Представники різних галузей наукових знань – історики, соціологи, політологи та юристи, мають відмінні погляди на проблему класифікації цивілізацій. Водночас, відзначаються переваги включення до понятійного апарату загальнотеоретичної правничої науки поняття «правова цивілізація»; у такий спосіб, по-перше, долається термінологічна неузгодженість використання слів «право», «система права», «правова система», «правова сім'я», а, по-друге, враховується сутність явища, що позначається терміном «право».

У підрозділі 4.3 «Права людини: універсальний характер, регіональний зміст» висвітлюються основні положення дискусії щодо універсальності / регіональності прав людини. Досліджуються положення міжнародного права на предмет релятивності прав людини. Аналізуються окремі рішення Міжнародного суду ООН і ЄСПЛ у контексті універсальності положень Статуту Міжнародного суду й Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод відповідно.

У роботі наведено 38 рішень ЄСПЛ та 4 міжнародні договори, у яких безпосередньо вказується, або з тексту яких можна зробити висновок про відсутність єдиного підходу у державах щодо змісту окремих прав.

Акцентується увага на наявності діаметрально протилежних філософських концепцій розуміння прав людини. Для західної культури права людини мають вертикальний характер, вони сприймаються як вимога до держави. Правам людини відповідає обов'язок держави (вона переважно і виступає суб'єктом порушення прав людини), який може бути негативним та/або позитивним – не лише не

втручатися у відповідну сферу автономії індивіда, але і створити певні умови, вжити необхідних заходів для реалізації прав людини. Така концепція прав людини зумовлює необхідність перегляду розуміння повноважень органів публічної влади як сукупності їх прав і обов'язків.

Не заперечуючи іманентності прав кожній людині, доводиться необхідність зважати на існування різних ідеологічних підходів до їх обґрунтування та змісту, що зумовлено особливостями світосприйняття у межах кожної з правових культур, адже права людини (як і право загалом) є явищем соціокультурним.

Процесу універсалізації права відповідає зворотна тенденція – регіоналізація, що є наслідком культурного (і, відповідно, правового) релятивізму. Сам процес прийняття Загальної декларації прав людини підтверджує факт різного сприйняття національними публічними владами змісту прав людини. Наявність однакової термінологічної визначеності прав людини не означає їх однакового розуміння, що є фактором правового поліцентризму.

ВИСНОВКИ

У дисертації розв'язано наукову проблему, що полягає у розробці науково-обґрунтованої концепції правового поліцентризму з акцентом на загальнотеоретичному та методологічному його аспектах. Проведене дослідження дозволило сформулювати такі теоретичні положення.

1. Вітчизняна правнича наука багато у чому і до сьогодні контамінує здобутки західної правової традиції та положення радянської юриспруденції. Не зважаючи на важливий внесок її представників у становлення і розвиток сучасної теорії права, окремим положенням правничої науки в Україні властиві задогматизованість, неорієнтованість на потреби юридичної практики, у тому числі й щодо розуміння права.

На відміну від представників вітчизняної правової доктрини, що оперують словами «національна правова система» та «правова сім'я», зарубіжні правники переважно уникають використання терміна «правова система», а вживаючи, фактично ототожнюють явище, що ним позначається, з іншим, словесним символом якого є «право». Лише в останні роки національна правова доктрина виокремлює як самостійний напрям правових досліджень юридичну компаративістику, предметом інтенції якої є «правова мапа світу». Порівняльно-правові розвідки відкривають наявність неоднакового розуміння явища, що визначається як право, підтверджуючи полікультурність соціуму, наявність відмінностей у сприйнятті світу (у тому числі й права) різними цивілізаціями.

У межах національної правничої науки частково висвітлюються проблеми глобалізації та їх вплив на право, зокрема в аспекті співвідношення

внутрішньодержавного і міжнародного права, формування стандартів у сфері прав людини й, відповідно, їх універсальності чи регіональності. Явище правового поліцентризму було об'єктом дослідження вітчизняних науковців, не ставши предметом комплексного дослідження.

2. В основі пізнання неуніверсальності права покладена теза про соціокультурність права як феномену життя соціуму. При цьому, зважаючи на поліваріативність соціальних цінностей у різних соціальних утвореннях, апіорі логічно хибним є положення про превалювання однієї системи цінностей над іншою, що призводить до стереотипізації правових явищ різних правових культур, яка, у свою чергу, є фактором сентенції певної, переважно західної, правової традиції та необхідності акомодатії до вищої з них.

3. Методологічними засадами дослідження правового поліцентризму є об'єктивність, всебічність і повнота. Зважаючи на соціокультурну природу права, а також враховуючи, що сучасна методологічна парадигма виходить не з позицій монізму, а гносеологічного плюралізму, засобами методологічної рефлексії неуніверсальності права мають виступати аксіологічний, феноменологічний і герменевтичний підходи. Інтерпретація правових явищ повинна здійснюватися з урахуванням цінностей відповідної цивілізації (культури), адже навіть категорія «закон» має різний зміст для держав континентальної правової сім'ї та сім'ї загального права.

Складовою постмодерністського дослідження соціальних явищ, у тому числі правових, є синергетичний підхід, який дозволяє розкрити сутність відкритих, нелінійних, самоорганізуючих, динамічних систем (саме такою системою і є право; зважаючи на це ЄСПЛ перманентно вказує на використання ним принципу *mutatis mutandis*).

Для наукового пізнання властивим є використання логічних методів – аналізу і синтезу, дедукції та індукції, тому достовірність отриманих знань про феномен правового поліцентризму забезпечується реалізацією цього положення.

4. Такі суттєві ознаки категорії науки як: 1) її спрямованість на отримання істинних, об'єктивних і точних знань про світ; 2) обґрунтованість теоретичних знань доказами; 3) використання чіткої та однозначної мови свідчать про певну обмеженість знань про право, що отримуються у результаті наукового пізнання права. Підтвердженням цьому у контексті права та інших правових явищ є специфіка таких ознак наукового знання, як універсальність і об'єктивність. Усі суспільства передбачають справедливість як сутнісну характеристику права, але не існує універсального розуміння справедливості, адже це поняття по-різному інтерпретується у межах кожної культури (цивілізації). Відтак, пізнання права та інших правових явищ, правового поліцентризму зокрема, має ґрунтуватися на діалектичному взаємозв'язку різних форм пізнання, що носять дискретний

характер. Неможливим є пізнання права лише науковими засобами: *jus est ars boni et aequi* (право є мистецтвом добра і справедливості).

Наукове знання про правові явища є відносно об'єктивним, з огляду на принцип фальсифікації і враховуючи моделі розвитку науки, зокрема через наукові революції. Право є елементом культури, а культуру не можливо пізнати використовуючи лише наукові засоби. Орієнталізм і окциденталізм вимагають використання різного епістемологічного інструментарію.

5. Потребують суттєвого переосмислення зміст і структура навчальної дисципліни «Теорія держави і права», з огляду на методологічну функцію, що її має виконувати загальна теорія права. Поєднання в межах предмета однойменної юридичної науки держави і права завжди буде фактором формування не правника, а юриста-нормативіста. Тенденція до виокремлення загальної теорії права як самостійної галузі правничих знань відповідає західній правовій традиції.

6. Методологія наукового пізнання права – це наукова категорія, яка відображає іманентне науці багатоаспектне рефлексивне явище, що являє собою теоретичний інструментарій, а також систему ідей про цей інструментарій та можливості його використання для пізнання права та інших правових явищ. Як складне системне утворення вона має свою структуру, що включає в себе: 1) теоретичний інструментарій пізнання права та інших правових явищ; 2) систему ідей про цей інструментарій та можливості його використання для пізнання права та інших правових явищ.

Теоретичний інструментарій пізнання права і правових явищ як складова методології наукового пізнання права та інших правових явищ включає в себе: а) гносеологічні принципи, що є підґрунтям методології; б) методологічні підходи, що визначають гносеологічний напрямок та аспект досліджуваного предмету; в) власне методи пізнання, як найбільш продуктивний в телеологічному і функціональному аспектах, елемент методології. Обрання та застосування конкретного гносеологічного засобу являє собою процес коагуляції, що і дозволяє пізнати досліджуваний предмет.

Методологія є іманентною саме науковому пізнанню, тому позначення цим поняттям не лише наукової діяльності, а й інших сфер діяльності суспільства призводить до гносеологічного дисонансу та потребує додаткової аргументації.

7. Компаративне дослідження правових явищ має ґрунтуватися на принципі правового поліцентризму, який зобов'язує дослідника виходити з неуніверсальності права, що розглядається як соціокультурний феномен, зміст якого відрізняється у кожній з культур (цивілізацій) і має амбівалентну (не лише раціональну) природу. Остання зумовлює евентуальність використання аксіологічного, герменевтичного і феноменологічного підходів.

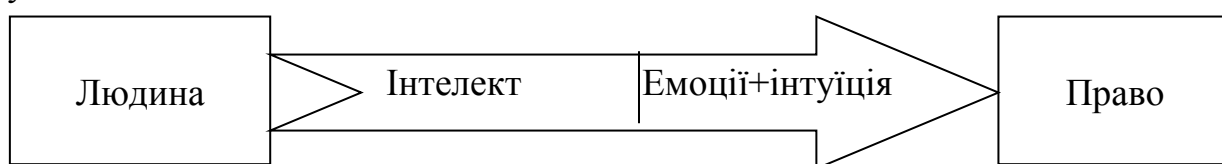
У різних правових культурах (цивілізаціях) неоднакове розуміння права, а

відтак, і норм права, системи права, правовідносин, правомірної поведінки та ін. правових явищ; відмінними є і правові цінності.

Цей принцип є відображенням ацентризму права й об'єктивною умовою неможливості однозначного визначення його змісту. Правовий поліцентризм дає підстави стверджувати про особливості розуміння права відповідною цивілізацією і виступає запобіжним засобом сентенції однією культурою інших, що є фактором необхідності принципу толерантності у відносинах між різними націями (полікультурний світ є іманентною складовою постмодерністської парадигми).

8. Рецепція у національне право європейських аксіологічних концептів (rule of law, Rechtsstaat, Etat de Droit та ін.) зумовлює необхідність зміни вітчизняної правової доктрини у частині розуміння права. Пропедевтичний постулат нетотожності права і закону, некоректності розуміння права як прескриптивних текстів, превалювання не закону, а права є фактором потреби цілісного бачення права.

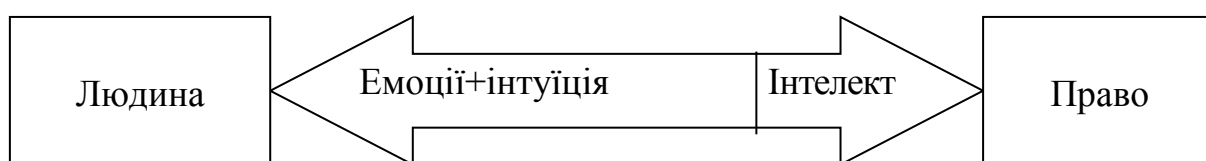
Об'єктивно необхідним у аспекті розвитку вітчизняної правничої доктрини є виокремлення двох підходів до розуміння права: наукового і соціокультурного. Перший передбачає використання спеціальної термінології, зокрема, слова «праворозуміння» та врахування суб'єктно-об'єктних зв'язків і відображається наступною схемою:

Йому притаманні такі недоліки: 1) право переважно ототожнюється із прескриптивним текстом; 2) дистракція уваги від сутності права та акцент на необхідності формалізації специфічного явища – права; 3) нівелювання гносеологічних можливостей людини, визнання лише за вченими правниками здатності пізнати право; 4) використання екстраполяції є фактором розбіжностей правової теорії з юридичною практикою, що має апроксимативний характер.

Другий підхід – соціокультурний – позбавлений цих недоліків і врахує неуніверсальність права, пояснює наявність різновекторного сприйняття права, національних особливостей відчуття права навіть у межах правової традиції, що є чинником неможливості віднайдення єдиного визначення права: *jus est ars boni et aequi* (право є мистецтвом добра і справедливості).

Цей підхід умовно можна відобразити у такий спосіб:

Для вітчизняної юридичної науки, зважаючи на її транзитивність на шляху до

запозичення правових надбань європейської цивілізації та впровадження їх у національну систему права, зокрема, відходу від «соціалістичної законності і дисципліни», важливим у гносеологічному плані є виокремлення за критерієм пов'язаності / непов'язаності права з прескриптивним текстом державницького і природного підходів до типології розуміння права. У державах, які використовують соціокультурний підхід до розуміння права, існує чітке розмежування (у тому числі, і систем підготовки) правників і працівників органів правопорядку.

Конвергенцією різних типологій розуміння права (що відповідає принципу правового поліцентризму) є виокремлення теорій права у емпіричній та ідеалістичній епістемології.

9. Неуніверсальність права знаходить свій прояв, зокрема, через різне світосприйняття та, відповідно, наявність різних концепцій розуміння права. Дуальну, у гносеологічному аспекті, природу мають теорії права в ідеалістичній епістемології: з одного боку, вони пов'язують право з духовними, психологічними явищами, що є чинником неможливості однозначного знаходження єдиного змісту права, а з іншого – передбачають наявність певних універсалій, які вимагають єдиного підходу до розуміння змісту права.

Особливе місце серед цих концепцій, зважаючи на європейський вибір українського народу та практику ЄСПЛ, належить природно-правовій, що у західній культурі фактично ототожнює право з мораллю: мораллю обов'язком або мораллю, що їй властива атрибутивність, а не лише імперативність як фактор неуніверсальності права; загальне розуміння моралі можливе у межах однієї культури (цивілізації), оскільки у різних культурах відмінне сприйняття поведінки як моральної чи аморальної.

10. Серед концепцій права у емпіричній епістемології слід виокремити нормативістську, соціологічну й історичну. На відміну від концепцій права в ідеалістичній епістемології, перші не пов'язують право з наявністю трансцендентного буття і розглядають як об'єкт пізнання окремі фрагменти правової дійсності: прескриптивні тексти, комунікативні акти членів соціуму, діяльність суду, саме життя народу. У вітчизняній юриспруденції превалює нормативістське розуміння права, для якого характерні гіперболізація можливостей публічної влади у ефективному врегулюванні суспільних відносин, надмірна формалізація права і неврахування необхідності схвалення чи хоча б сприйняття прескриптивних текстів народом.

Квінтесенцію правового поліцентризму відображають соціологічне і, передусім, історичне розуміння права. В межах останнього право інтерпретується як прояв народного духу, що пов'язаний, у тому числі, з лінгвістичними факторами. Актуалізація положень цієї школи була одним із чинників формування і розвитку юридичної лінгвістики, що висвітлює окремі

аспекти неуніверсальності права. Народ і право діалектично взаємопов'язані між собою. Водночас, для історичної школи права іманентні: а) певна обмеженість щодо розгляду права суто зі звичаєвих позицій; б) превалювання метафізичного підходу до розуміння права, що нівелює можливість його свідомого вдосконалення. Діяльність ЄСПЛ вимагає актуалізації не лише природно-правового підходу, але і соціологічного, що, зокрема, передбачає творення права суддями.

11. Комунікація національних держав зумовлена об'єктивними процесами глобалізації і призводить, у тому числі, до культурної конвергенції. Глобалізація та інтеграція, як явища, не можуть бути позитивними чи негативними, однак, з метою усунення дисбалансу від їх впливу на різні держави, важливим є застосування права як засобу врівноваження різновекторних інтересів світового співтовариства. З огляду на цей факт необхідно виокремити дві основні тенденції:

- правову інтеграцію національних держав, яка ґрунтується на принципах «*jus cogens*» і «*ex aequo et bono*»;

- правову дезінтеграцію, що передбачає принцип «*opinio juris*», можливість застережень.

Перманентними у світі є процеси сецесії, що є проявом правового поліцентризму та свідчать про превалювання національних інтересів у сучасному мультикультурному соціумі.

Поява останнім часом таких слів, як «гібридна війна», «Brexit» та ін. є закономірним наслідком ефективності виокремленої тенденції. Більше того, процеси глобалізації-глокалізації тільки посилюються і набувають нового змісту, зокрема, в аспекті основних суб'єктів, зміни ролі Європи, змісту концепції прав людини тощо.

12. Соціокультурність права вказує на об'єктивну необхідність доповнення понятійного ряду юридичної науки категорією «правова цивілізація», під якою пропонується розуміти соціокультурну систему, що являє спільноту, яка утворюється і функціонує на основі єдності релігійно-моральних й ідейно-філософських засад, спорідненості соціокультурних, нормативно-ціннісних структур і підходів до розуміння права.

13. Формою прояву неуніверсальності права є релятивізм прав людини. Права людини мають дуальну природу: з одного боку, є універсальними, на що вказує наявність міжнародних договорів у сфері прав людини; а з іншого – їх іманентною рисою є регіоналізм. Релятивізм прав людини не заперечує їх універсальної природи, але вимагає при їх реалізації врахування національних особливостей, традицій, культури.

Сучасний світ є полікультурним і ґрунтується на плюралізмі, тому важливим принципом взаємодії культур є толерантність, а не нав'язування власного бачення,

у тому числі, і прав людини. Це положення знаходить відображення у міжнародних договорах, що закріплюють права людини. Зміст прав людини свідчить про іманентну їм регіональність.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографія:

1. Кучук А. М. Основи теорії правового поліцентризму : монографія / А. М. Кучук. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. – 312 с.

Рецензія на монографію «Кучук А. М. Основи теорії правового поліцентризму: монограф. / А. М. Кучук. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. – 312 с.» / Л. М. Добробог // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2017. – № 1. – С. 247-249.

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Кучук А. М. Сучасна парадигма методології правознавства / А. М. Кучук // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ – 2007. – № 4. – С. 46-52.

3. Кучук А. М. Теорія держави і права: сучасний стан і перспективи розвитку / А. М. Кучук // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 5. – С. 3-6.

4. Кучук А. М. Правовий поліцентризм і розуміння права / А. М. Кучук // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ – 2010. – № 3. – С. 105-111.

5. Кучук А. М. Методологія правознавства як фактор ефективного державотворення / А. М. Кучук // Право і суспільство. – 2010. – № 6. – С. 33-36.

6. Кучук А. М. Модуси громадянського суспільства і правової держави: Україна та Європа / А. М. Кучук // Право і суспільство. – 2011. – № 3. – С. 20-23.

7. Кучук А. М. Право на приватність в контексті теорії правосуб'єктності фізичної особи / А. М. Кучук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2013. – Вип. 21. – С. 65-67.

8. Кучук А. М. Правовий поліцентризм як принцип наукового пізнання правових явищ / А. М. Кучук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2013. – Вип. 22. – Т. 1. – С. 43-46.

9. Кучук А. М. Юридична термінологія в світлі правового поліцентризму (теоретико-правовий аспект) [Електронний ресурс] / А. М. Кучук // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 5.. – Режим доступу : <http://www.pap.in.ua/index.php/arhiv-vidannja>.

10. Кучук А. М. Забезпечення реалізації норм права (національний і міжнародний аспекти): правовий дискурс / А. М. Кучук // Альманах міжнародного права. – 2015. – № 9. – С. 14-20.

11. Кучук А. М. Крайня необхідність у світлі європейських цінностей / А. М. Кучук // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2016. – № 1. – С. 54-60.

12. Кучук А. М. Аксіологічний підхід до дослідження правових явищ / А. М. Кучук // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 9. – С. 116-120.

13. Кучук А. М. Методологія правознавства: пропедевтичний аспект / А. М. Кучук // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2016. – № 4. – С. 21-24.

14. Кучук А. М. Принципи пізнання правових явищ як елемент методології / А. М. Кучук // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2016. – Вип. 4. – С. 8-11.

15. Кучук А. М. Соціологічне розуміння права: загальна характеристика / А. М. Кучук // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2016. – № 3. – С. 55-61.

16. Кучук А. М. Розуміння права: науковий та соціокультурний підходи / А. М. Кучук // Право та державне управління. – 2016. – № 4. – С. 22-27.

17. Кучук А. М. Джерела права: міжнародний і теоретико-правовий аспекти / А. М. Кучук // Альманах міжнародного права. – 2016. – № 14. – С. 23-30.

18. Кучук А. М. Поділ державної влади та правоохоронна діяльність / А. М. Кучук // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 1. – С. 68-71.

19. Кучук А. М. Праворозуміння (розуміння права): гносеологічні застороги / А. М. Кучук // Юридичний науковий електронний журнал. – 2016. – № 3. – С. 18-20.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав:

20. Кучук А. Правовой полицентризм и глобализация: теоретико-правовой дискурс / А. Кучук // Закон и жизнь. – 2013. – № 9/2. – С. 242-245.

21. Kuchuk A. Law and its protection: Europe and post-soviet space (general and theoretical aspects) / A. Kuchuk // The state and the civil society: legal regulation and the partnership between the state and private businesses: research articles, B&M Publishing, San Francisco, California. 2014. – p. 12-15.

22. Кучук А. Право как социокультурное явление и правовые цивилизации / А. Кучук // Қазақстан Республикасы Заңнама Институтының Жаршысы ғылыми-құқықтық журнал. – 2014. – № 4 (36). – С. 100-104.

23. Кучук А. Правовой полицентризм как предмет юридической науки / А. Кучук // Jurnalul juridic nazional: teorie i practică. – 2015. – № 1. – С. 9-13.

24. Кучук А. Ідеалістичні концепції права / А. Кучук // Eurasian Academic Research Journal. – 2016. – № 1. – С. 27-31.

25. Кучук А. Універсальність/регіональність прав людини: правовий дискурс / А. Кучук // Visegrad journal on human rights. – 2016. – № 1/1. – С. 127-131.

Друковані тези, доповіді та інші матеріали наукових заходів:

26. Кучук А. М. Концепт прав людини в контексті правової держави / А. М. Кучук // Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні : Всеукраїнська науково-практична конференція, 23 квітня 2010 р. – Запоріжжя : Юридичний ін-т ДДУВС, 2009. – Ч. 1. – С. 88-90.

27. Кучук А. М. Охорона права: західний і пострадянський світи (теоретико-правий дискурс) / А. М. Кучук // Проблеми уніфікації національного законодавства України до правової системи Європейського Союзу : матеріали круглого столу (м. Київ, 30 жовтня 2014 р.). – К., 2014. – С. 34-35.

28. Кучук А. М. Право людини на життя в світлі європейських цінностей / А. М. Кучук // Права людини: аксіологічний, онтологічний, та гносеологічний виміри : матеріали круглого столу (м. Дніпропетровськ, 9 груд. 2015 р.) ; укладач: канд. юрид. наук, доц. А. М. Кучук. – Дніпропетровськ : ДДУВС, 2015. – С. 75-77.

29. Кучук А. М. Верховенство права і обставини, що виключають злочинність діяння / А. М. Кучук // Актуальні проблеми протидії злочинам проти життя, здоров'я, волі, честі та гідності особи : Збірник наук. мат-лів круглого столу, м. Київ, 15 січня 2015 р. – К. : НАВС, 2015. – С. 32-35.

30. Кучук А. М. Верховенство права як принцип діяльності Національної поліції / А. М. Кучук // Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні : Мат-ли Міжнар. наук.-практич. конф. (м. Дніпропетровськ, 17 березня 2016 р.). – Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2016. – С. 122-123.

31. Кучук А. М. Гіперреальність українського права та євроінтеграційні процеси: філософсько-правовий дискурс / А. М. Кучук // Філософські, методологічні й психологічні проблеми права : Тези доповідей III Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (м. Київ, 23 квітня 2010 р.) – К. : КНУВС, 2010. – С. 105-107.

32. Кучук А. М. Методологические проблемы нормативного определения правоохранительной деятельности / А. М. Кучук // Актуальні проблеми правоохоронної діяльності : Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 26-27 вересня 2008 р.). – Дніпропетровськ : ДДУВС, 2009. – С. 127-129.

33. Кучук А. М. Методологічні перипетії формування національної самосвідомості / А. М. Кучук // Актуальні проблеми формування національної

самосвідомості під час навчання у вищих навчальних закладах : Матеріали круглого столу 16 жовтня 2009 р. – Донецьк : ДЮІ, 2009. – С. 80-83.

34. Кучук А. М. Методологія юриспруденції: теорія і практика / А. М. Кучук // Правова система України: сучасний стан та перспективи розвитку : Матеріали наукового семінару 11 грудня 2012 р. (м. Дніпропетровськ) / Укладання: Куракін О. М., Кучук А. М. – Дніпропетровськ : Видавництво «Грані», 2012. – С. 11-15.

35. Кучук А. М. Нормативність принципів права (теоретико-правовий аспект) / А. М. Кучук // Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи : мат-ли міжнар. наук.-практ. конференції (м. Дніпропетровськ, 6-7 лютого 2015 р.). – Дніпропетровськ : ГО «Правовий світ», 2015. – С. 6-8.

36. Кучук А. М. Перипетії українського державотворення / А. М. Кучук // Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку : Збірник матеріалів I Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 24 лютого 2011 р.). – К., 2011. – С. 133-135.

37. Кучук А. М. Підготовка поліції (міліції): Україна і Європа (порівняльна характеристика) / А. М. Кучук // Міліція України: минуле і сучасність : Збірник матеріалів III Всеукраїнської (Міжнародної) наукової конференції (Івано-Франківськ, 15 жовтня 2010 р.). – Івано-Франківськ, 2010. – С. 182-184.

38. Кучук А. М. Повітряне право як наслідок диференціації та інтеграції юридичних наук / А. М. Кучук // Аеро – 2015. Повітряне і космічне право : матеріали Всеукраїнської конференції молодих учених і студентів (м. Київ, 26 листопада 2015р.). – К. : Національний авіаційний університет, 2015. – С. 38-40.

39. Кучук А. М. Права людини: соціокультурний і деонтологічний аспекти / А. М. Кучук // Práva a slobody človeka a občana: mechanismus ich implementácie a ochrany rôznych oblastiach práva : Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie (19. – 20. septembra 2014, Bratislava, Slovenská republika). – Bratislava, 2014. – S. 68-70.

40. Кучук А. М. Права людини: сучасний погляд на проблему / А. М. Кучук // Міжнародні стандарти у галузі прав людини: реалії та перспективи українського законодавства / Уклад. Л. А. Філянїна. – Дніпропетровськ, 2013. – С. 47-49.

41. Кучук А. М. Права людини: універсальні чи регіональні? / А. М. Кучук // Національні та міжнародні механізми захисту прав людини : тези доп. Всеукр. круглого столу (м. Харків, 20 квіт. 2016 р.) / МВС України ; Харків. Нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2016. – С. 103-105.

42. Кучук А. М. Право і правовий поліцентризм: теоретико-правовий дискурс / А. М. Кучук // Пошук концептуальних засад розвитку сучасної науки : Матеріали міжнародної заочної конференції (м. Київ, 3 листопада 2012 р.). – К. : Центр наукових публікацій, 2012. – С. 64-67.

43. Кучук А. М. Право на приватність і чинники його міфічності в Україні / А. М. Кучук // Право на приватність: тенденції та перспективи: Тези Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Львів : Львівський ДУВС, 2008. – С. 102-104.

44. Кучук А. М. Право як соціокультурне явище / А. М. Кучук // Актуальні проблеми юридичної науки в контексті розвитку громадянського суспільства : Матеріали науково-практичного семінару (м. Дніпропетровськ, 29 квітня 2014 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – С. 21-22.

45. Кучук А. М. Правова держава: методологія та контамінація традицій / А. М. Кучук // Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні : Всеукраїнська науково-практична конференція, 24 квітня 2009 р. – Запоріжжя : Юридичний ін-т ДДУВС, 2009. – Ч. 1. – С. 77-79.

46. Кучук А. М. Правоохоронні органи в аспекті концепцій розуміння права / А. М. Кучук // Права людини: теорія, реальність, перспективи : матеріали науково-практичного семінару (12 грудня 2013 р.). – Дніпропетровськ : ДДУВС, 2014. – С. 117-119.

47. Кучук А. М. Система права і правова система: теоретико-правовий дискурс / А. М. Кучук // Пріоритети національного реформування держави і права: теорія та практика : Збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної Інтернет-конференції (8 жовтня 2014 р.). – К., 2014. – С. 13-15.

48. Кучук А. М. Справедливість, верховенство права й українське суспільство / А. М. Кучук // Принципи гуманізму та верховенства права як умова розвитку демократичної, соціальної, правової держави (пам'яті професора В. В. Копейчикова) : Мат-ли міжвуз. наук.-теорет.конф. – К. : КНУВС, 2009. – С. 70-72.

49. Кучук А. М. Теорія держави і права: атавізм радянської науки чи потреба сьогодення / А. М. Кучук // Проблеми юриспруденції: теорія, практика, суспільний досвід : Збірник мат-в Міжнародної юридичної науково-практичної конференції (м. Київ, 8 жовтня 2013 р.). – К., 2013. – С. 32-34.

50. Кучук А. М. Юридична термінологія і правовий поліцентризм / А. М. Кучук // Правовые реформы в Молдове, Украине и Грузии в контексте евроинтеграционных процессов : материалы Международной научно-практической конференции (7-8 ноября 2014 г.). – Кишинев, 2014. – С. 35-37.

51. Кучук А. Теория государства и права в современных условиях формирования правового государства [Электронный ресурс] / А. Кучук // Актуальные вопросы современной юридической науки: теория, практика, методика: материалы Международной заочной научно-практической конференции (г. Могилев, 20 мая 2016 г.) / М-во внутр. дел Респ. Беларусь, учреждение образования «Могилевский институт Министерства внутренних дел Республики

Беларусь»; редкол.: В. Е. Бурый (отв. ред.) [и др.]. – Могилев : Могилев. институт МВД, 2016. – С. 154-156.

52. Кучук А. М. Розуміння права і права людини: цивілізаційний підхід / А. М. Кучук // Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави : матер. VIII між нар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25 березня 2016 р.). – Одеса : ОДУВС, 2016. – С. 57-58.

53. Кучук А. М. Християнство і право: аксіологічно-правовий аспект / А. М. Кучук // Перші Миколаївські юридичні дискусії : матеріали Міжнародн. наук.-практ. конфер., 18.05.2016 р. Зб. наук. ст. / уклад. Є. В. Валькова, І. М. Дмитрук, С. В. Лосич, С. А. Матвієнко ; за ред. В. М. Бесчастного, О. А. Кириченка, В. М. Поперечного. – Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2016. – С. 272-277.

54. Кучук А. М. Екзальтація універсальністю прав людини: схід і захід / А. М. Кучук // Актуальні питання державотворення в Україні : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 року) / Редкол.: д.ю.н. І. С. Гриценко (голова), к.ю.н. І. С. Сахарук (відп. ред.) та ін. – В 3-х томах. – Том 1. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2016. – С. 153-155.

55. Кучук А. М. Розуміння права: «науковий» підхід / А. М. Кучук // Кафедра теорія держави та права: етапи становлення та перспективи розвитку : матеріали науково-теоретичної конференції (м. Київ, 2 червня 2016 р.) / Редкол.: А. М. Завальний, Н. В. Лазнюк, Д. О. Тихомиров. – К. : НАВС, 2016. – С. 66-67.

56. Кучук А. М. Учення про право П. І. Новгородцева / А. М. Кучук // Матеріали VI-их Наукових читань присвячених пам'яті академіка В. В. Копейчикова / Редкол. : А. М. Завальний, Н. В. Лазнюк, Д. О. Тихомиров. – К. : НАВС, 2016. – С. 81-83.

57. Кучук А. М. Вплив практики Європейського суду з прав людини на кримінально-виконавчу політику в Україні / А. М. Кучук // Актуальні проблеми модернізації законодавства та освіти в умовах євроінтеграційного поступу України : мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 27-28.10.2016). – Чернігів : Академія державної пенітенціарної служби, 2016. – С. 156-158.

АНОТАЦІЯ

Кучук А.М. Феномен правового поліцентризму: загальнотеоретичний і методологічний аспекти. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, Івано-Франківськ, 2017.

Дисертацію присвячено правовому поліцентризму як правовому феномену, що має складну природу та розуміння якого є методологічним підґрунтям пізнання правових явищ і, як наслідок, фактором ефективності права.

У роботі здійснено узагальнення та розв'язання наукової проблеми, що полягає у висвітленні фактично недосліджених вітчизняною юридичною наукою загальнотеоретичного і методологічного аспектів феномену правового поліцентризму.

У дисертації переосмислюється парадигма розуміння права та методологія його наукового пізнання, при цьому вказується на неможливості досягнути право, враховуючи його соціокультурну природу, суто науковими засобами. Розкриваються основні підходи до розуміння права: науковий і соціокультурний. Аналізуються моделі розвитку правничої науки. Висвітлюються основні концепції розуміння права – в ідеалістичній та емпіричній епістемології.

Досліджується правовий поліцентризм в умовах правової інтеграції і глобалізації. Доводиться, що неуніверсальність права є фактором існування різних правових культур (цивілізацій), тому основним принципом міжнаціональної комунікації має бути толерантність.

Ключові слова: методологія правознавства, права людини, право, правовий поліцентризм, прескриптивний текст, розуміння права, соціокультурне розуміння права.

АННОТАЦІЯ

Кучук А.Н. Феномен правового полицентризма: общетеоретический и методологический аспекты. – *На правах рукописи.*

Диссертация на соискание научной степени доктора юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Ивано-Франковский университет права имени Короля Данила Галицкого, Ивано-Франковск, 2017.

Диссертация посвящена правовому полицентризму как правовому феномену, имеющего сложную природу и понимание которого является методологическим основанием познания правовых явлений и, как следствие, фактором эффективности права.

В работе осуществлено обобщение и решение научной проблемы, заключающейся в освещении практически неисследованных отечественной юридической наукой общетеоретического и методологического аспектов феномена правового полицентризма.

В диссертации переосмысливается парадигма понимания права и методология его познания, при этом указывается невозможность постичь право, учитывая его

социокультурную природу, чисто научными средствами. Раскрываются основные подходы к пониманию права: научный и социокультурный. Анализируются модели развития юридической науки. Освещаются основные концепции понимания права – в идеалистической и эмпирической эпистемологии.

Исследуется правовой полицентризм в условиях правовой интеграции и глобализации. Доказывается, что неуниверсальность права является фактором существования различных правовых культур (цивилизаций), поэтому основным принципом межнациональной коммуникации должна быть толерантность.

Ключевые слова: методология правоведения, права человека, право, правовой полицентризм, прескриптивный текст, понимание права, социокультурное понимание права.

SUMMARY

Kuchuk A. Law Polycentrism phenomenon: general and theoretical and methodological aspects. – *Printed as manuscript.*

The dissertation for the degree of the doctor of Science in Law, specialty 12.00.01 – theory and history of the state and law; history of political and law sciences. – Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Galytsky, Ivano-Frankivsk, 2017.

The thesis is dedicated to law polycentrism as a legal phenomenon having complex nature and understanding of which constitutes methodological ground for cognition of legal phenomena and as a consequence the factor of legal standards efficiency.

It is accomplished generalization and solution of scientific problem lying in elucidation virtually not studied by the domestic legal science of the general and theoretical and the methodological aspect of the phenomenon of law polycentrism within the paper.

The paradigm of understanding of law and the methodology of its scientific cognition is reinterpreted within the thesis, at the same time it is pointed out to impossibility to comprehend law, taking into account its sociological nature, with only scientific means. Interpretation of legal phenomena should be done considering values of the appropriate civilization (culture), however even the notion “a law” has unlike content for states of continental law family and common law family. All societies anticipate equity as the essential feature of law, but there is no universal understanding of equity – this notion is differently interpreted within each civilization. Then cognition of law and other legal phenomena namely law polycentrism should be based upon dialectical interconnection of different forms of cognition that should have discrete character.

Comparative study of legal phenomena should be based upon the principle of law polycentrism, binding the researcher to go out of the non-universality of law, which is

examined as a social and cultural phenomenon, which content differs within each culture (civilization) and has ambivalent (not only rational nature). The latter stipulates eventuality of the use of axiological, hermeneutical and phenomenological approaches.

The main approaches to understanding law, namely scientific and social and cultural are revealed. Legal science development models are analyzed. The main concepts of understanding of law both within idealistic and empirical epistemology are elucidated. It is noted that the reception of the European axiological concepts namely the rule of law, law-based state, the principle of proportionality into the domestic law entails the necessity to change domestic legal doctrine in part of understanding law.

Law polycentrism is studied in the circumstances of legal integration and globalization. It is proved that non-universality of law is the factor of existence of different legal civilizations that is why tolerance should be the main principle of international communication. Scientific approaches concerning universality / regionality of human rights are analyzed. International law provisions for the purpose of relativity of human rights are analyzed.

It is noted that human rights possess dual nature: on the one hand they are universal and a number of international contracts in the sphere of human rights point to that, on the other hand their immanent feature is regionality. Relativity of human rights does not contradict their universal nature but determines while their realization to take into account national peculiarities, traditions, culture.

There are given reasons for the necessity of the principle of law polycentrism using not only by the general and theoretical juridical science but also by branch sciences, namely by constitutional law, criminal law and civil law in the study.

It is noted that globalization and integration cannot be positive or negative, but in order to eliminate imbalance from their impact on different states, it is crucially important to use law as a means of balancing of diversity interests of the global community. Taking into consideration that fact two basic tendencies are distinguished: law integration of national states basing upon the principles «jus cogens» and «ex aequo et bono»; and law disintegration anticipating the principle of «opinio juris», the ability of cautions. There is a list and analysis of 38 decisions of the European Court of Human Rights and 4 international treaties, where it is directly indicated or from the text of which it is possible to conclude about the absence of the only approach concerning the content of certain rights within states.

As the result of the study the proposals as to efficiency means increase concerning the European Convention of Human rights violation prevention and improvement of the legislation of Ukraine in the sphere of realization of law policy are suggested.

Keywords: methodology of jurisprudence, human rights, law, law polycentrism, prescriptive text, understanding of law, social and cultural understanding of law.